

הקדמה

בגילוי לב ובכנות מוחלטת חושף הסופר דן צלקה במיניאטורה "נוקם קטן" את הרגע שבו, לנוכח שיירת הפליטים הגרמנים על מיטלטליהם, "צרורות של בגדים, שמיכות, מזרנים, כלי מטבח ושקים", קרס ב"ורוצלב, היא ברסלאו", שנה לאחר תום המלחמה, רצון הנקמה שלו. "האקסודוס הזה, אחרי חודשים של חיים בעיר חרבה, עשה עלי רושם מחריד. אפילו במוחו של ילד בן עשר נצנץ הגילוי שנקמה היא בלתי אפשרית, שהזמן, המשכיות הזמן, מערערים על הייחוד והעונג של רגע הנקמה". עלילת בכתיים זרים – ספרה של אנה הולצר-קוואלקו – המתרחשת בשלזיה התחתית, משחזרת ללא כחל ושרק את החוויה האנושית האישית שליוותה את חילופי הבעלים על רקע שרטוט הגבולות המחודש באירופה כפועל יוצא של ההסכמים הבינלאומיים בתום מלחמת העולם השנייה.

עמדת המספרת הבלתי מגויסת של הכותבת מערערת על הרגלי החשיבה המקובלים, ולו בשל בחירתה לדון בשלוש הקבוצות – גרמנים, פולנים ויהודים – בו זמנית ובנשימה אחת. מבעד למסכת שלמה של איבוד וניכוס חפצים נפרט בספר הגורל המשותף, לכאורה כמובן, שזימנה ההיסטוריה הפוסט-מלחמתית למי שזמן קצר קודם לכן נחלקו לרודפים ונרדפים. הגיאופוליטיקה של שרטוט הגבולות המחודש וכך גם השלכותיה חרגו מסוגיית השייכות הלאומית, שכן פרויקט ההומוגניזציה האתנית שהוטל על מרכזה

של אירופה ומזרחה שירת בה בעת את השלטתה של האוטופיה הקומוניסטית, קרי הלאמה, בצלה ובחסותה של ברית המועצות על המרחב החדש.

באמצעות תעודות ממלכתיות ועירוניות ועל בסיס עשיר של תיעוד בעל פה מספר הספר סיפור אמביוולנטי על מתיישבים פולנים ויהודים-פולנים מן הטריטוריות שאיבדה פולין לטובתה של ברית המועצות במזרח, אשר מוצאים עצמם בבתיים של גרמנים בשטחים שסיפחה פולין במערב. החיים אלה לאחר אלה, במקומם של אלה אך לעתים גם אלה לצד אלה של מתיישבים גרמנים הנסים מערבה, מתיישבים פולנים שחוו זה עתה חילופי אוכלוסין כפויים ויהודים פולנים ניצולים היורשים בעל כורחם את קניינן החומרי והתרבותי של קהילות יהודיות-גרמניות עתיקות יומין שחרכו בשואה, נפרטים בספר לפרטי פרטים של החוויה האנושית. "הרגשתי חמלה כלפי הגולים המסכנים", כותב צלקה, "אכזבה נוראה. בדידות. ריק. טשטוש ילדותי של האני". הולצר-קוואלקו בספרה המפתיע מפנה מבטה אל האלם ומעניקה לו מילים.

יפעת וייס

לגור בבתיים זרים: מרכז ומזרח אירופה לאחר מלחמת העולם השנייה

ספר זה מוקדש לחפצים ולמקומם במציאות חברתית-פוליטית בהקשר ייחודי; מתוארים בו שינויים שחלו בסביבתם החומרית של אנשים שנדרו בין ברית המועצות, פולין וגרמניה בשנתיים הראשונות לאחר מלחמת העולם השנייה (1945-1947). הספר מבקש להתבונן במיוחד במפגשם של פולנים ויהודים שהתיישבו במזרח הרייך השלישי אשר סופח לגבולות החדשים של פולין, עם הרכוש שנותר שם לאחר שתושביו הגרמנים גורשו לגרמניה. הדיון מתמקד בהשפעת הרכוש והחפצים – שרידי התרבות החומרית הגרמנית – על השתלבותם במקומות מגוריהם החדשים ובפולין שהוקמה כמדינת לאום הומוגנית לאחר המלחמה.

בתום מלחמת העולם השנייה נקשרו שלוש תופעות אלו באלו – הקמת מדינות לאום הומוגניות, טרנספר אוכלוסין ושינויים בתרבות החומרית – לא רק בפולין אלא גם במדינות אחרות במרכז ומזרח אירופה שגבולותיהן שונו על פי הסכמי השלום בטהרן, ביאלטה ובפוטסדאם. לא הייתה זו הפעם הראשונה שבה שינויי הגבולות הובילו להזזת מיעוטים אתניים בין מדינות. על אף התנסות קשה של אוכלוסיות שלמות שגורשו ממקומן בעקבות מלחמת העולם

הראשונה, ולמרות שימוש נרחב בגירוש כאמצעי להשמדה המונית על ידי הרייך השלישי – בתום מלחמת העולם השנייה בחרו בעלות הברית בטרנספר כאמצעי האמור למנוע מתחים בעתיד וכדי לקבע את המציאות הגאופוליטית החדשה. מציאות זו התאפיינה, כידוע, בחלוקה ברורה בין מזרח ומערב לאזורי השפעה של שתי מעצמות מתחרות – ברית המועצות וארצות הברית. יתר על כן, במזרח אירופה במיוחד רווחה התפיסה שראתה במדינה בית לאומי של קבוצה אתנית אחת. לפיכך מיליוני אנשים הוכרחו לנטוש את בתיהם ולעבור למקומות זרים. נדידה ואובדן היו אפוא המאפייין העיקרי של אזורים אלה בשנים הראשונות לאחר 1945.

תהליכי הגירה וגירוש מילאו מקום חשוב בהיסטוריה של אירופה במאה ה-20 והם נדרשים להבנת תולדותיה ברמה מקומית וגלובלית. יתרה מזאת, רובם הותירו חותם בעולמנו עד היום. היסטוריונים תיארו את השלכותיהם הכלכליות, הפוליטיות, החברתיות והתרבותיות על אירופה בכללה ועל המדינות בה. ספרי דן בהיבט החומרי של הגירושים והטיהורים האתניים, שגרמו לא רק לפירוק המבנה החברתי של אוכלוסיות שלמות, אלא גם עקרו אותן מהסביבה החומרית המוכרת להן ועימתו אותן עם סביבה חומרית זרה. בספר זה אבחן מחד גיסא כיצד משתנה הסביבה החומרית כאשר היא ננטשת על ידי אלה שיצרו אותה ועוברת לידיים חדשות. מאידך גיסא אתאר את השפעתה על האנשים שקיבלו אותה ועל השתלבותם במרחב זר להם. הדיון נעשה באמצעות מקרה הבוחן הפולני שהוא דוגמה מובהקת לתופעות הללו.